

Πόλεμος & Δημοκρατία

Καινοφανείς ιδιορρυθμίες της κλασικής Αθήνας

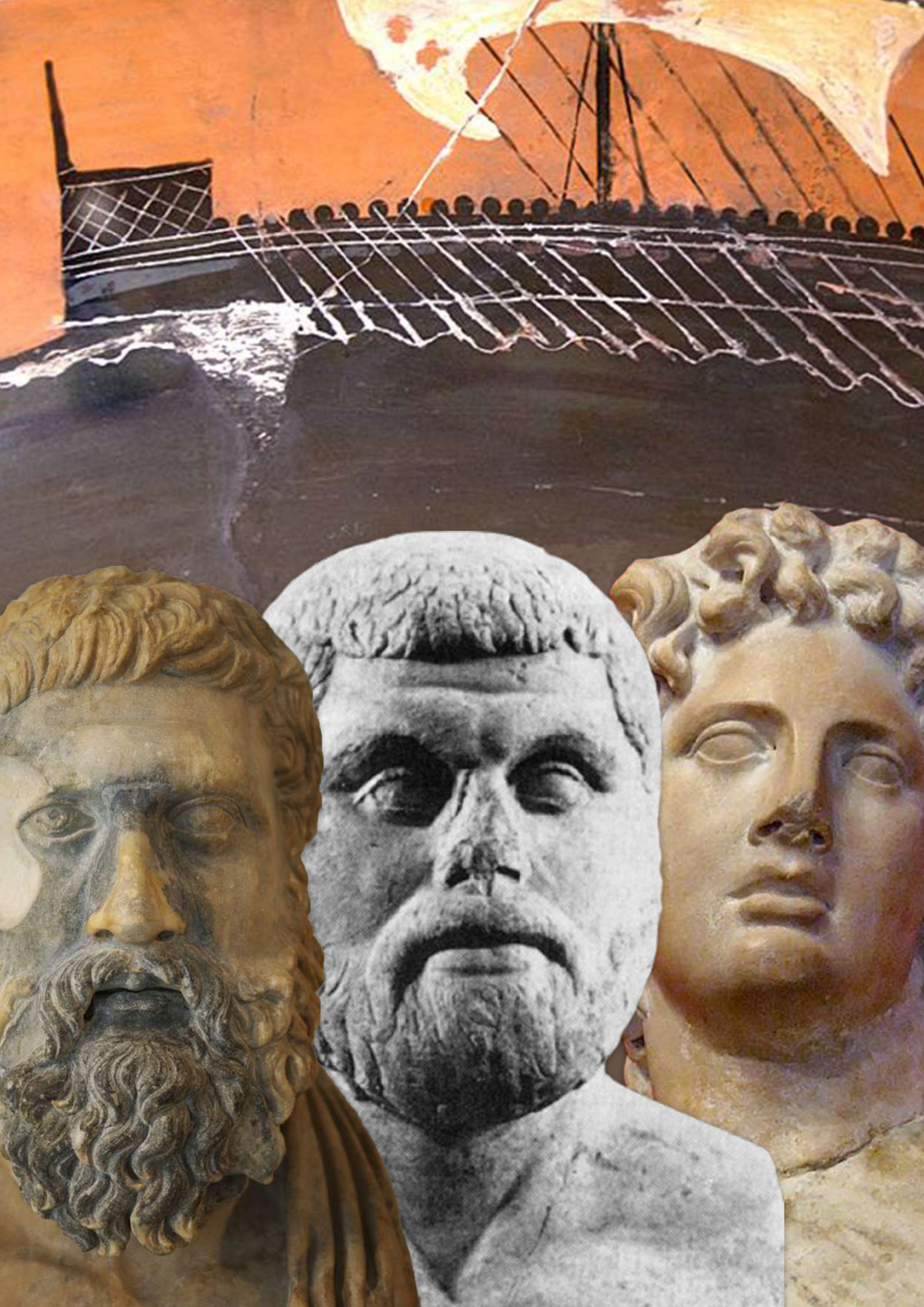
Δημήτρης Ι. Κυρτάτας

Καθηγητής της Ύστερης Αρχαιότητας
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας
και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Το καλοκαίρι του 490 π.Χ. συνέβη ένα πρωτόγνωρο περιστατικό. Ενώ το στράτευμα των Αθηναίων ήταν παραταγμένο σε απόσταση αναπνοής από το στράτευμα των Περσών στον Μαραθώνα, οι δέκα στρατηγοί που είχαν αναλάβει τη διοίκησή του συσκέπτονταν καθημερινώς και αντάλλασσαν επιχειρήματα γύρω από την τακτική που όφειλαν να ακολουθήσουν. Όποτε προέκυπτε διαφωνία, έθεταν το ζήτημα σε ψηφοφορία. Την κρισιμότερη μάλιστα στιγμή, χωρίστηκαν στη μέση, πέντε με την εκτίμηση ότι έπρεπε να επιτεθούν και πέντε με την εκτίμηση ότι έπρεπε να περιμένουν. Επρόκειτο για εγγενή αδυναμία τού κατά τα άλλα εξαιρετικά επιτυχημένου δεκαδικού συστήματος που αποτελούσε τη βάση του αθηναϊκού πολιτεύματος. Έτσι κι αλλιώς, το ενδεχόμενο πανστρατιάς, με τους 1.000 άνδρες κάθε μιας από τις 10 φυλές συγκεντρωμένους όλους μαζί στον ίδιο τόπο, και τους δέκα στρατηγούς παρόντες ταυτοχρόνως, ήταν απρόβλεπτο και, όπως αποδείχθηκε, εξαιρετικά σπάνιο, αν όχι μοναδικό.¹

Λέξεις ευρετηρίου

Αθηναϊκή δημοκρατία
πόλεμος
θηρησκεία
στρατηγοί
μάντιες

Σύμφωνα με τους κανόνες του πολιτεύματος, κάθε χρόνο εκλέγονταν 10 στρατηγοί, με δυνατότητα διαρκούς επανεκλογής. Το αξίωμα αυτό δεν αποτελούσε προαγωγή μετά από επιτυχή στρατιωτική σταδιοδρομία, αλλά απονεμόταν απευθείας σε όποιους πολίτες άνω των 30 κρίνονταν άξιοι από την Εκκλησία, αρκεί να είχαν παιδιά από νόμιμο γάμο.

Συσκέψεις και συμβούλια ήταν βεβαίως συνήθη στις πολεμικές επιχειρήσεις του αρχαίου κόσμου, αλλά το γενικό πρόσταγμα το είχε ένας. Ακόμα και όταν η πλειονότητα αυτών που συμμετείχαν σε ένα στρατιωτικό συμβούλιο διαφωνούσε, κάποιος διέθετε πάντα την εξουσία να επιβάλει την άποψή του – και να κριθεί, ενδεχομένως, για αυτήν. Διχογνωμία την ώρα της δράσης δεν ήταν νοητή. Και να που οι Αθηναίοι, την κρίσιμότερη στιγμή της ιστορίας τους έως τότε, ανέθεσαν τη διοίκηση του στρατού τους σε δέκα ισότιμους στρατηγούς.

Ευτυχώς υπήρχε και ο Καλλίμαχος, ο οποίος κατείχε το παραδοσιακό αξίωμα του πολέμαρχου. Το νέο πολίτευμα είχε μεταβιβάσει τη στρατιωτική εξουσία από τον άρχοντα αυτόν στους στρατηγούς, αφήνοντάς του μόνο καθήκοντα θρησκευτικά και εθιμοτυπικά, καθώς και πρακτικά που δεν συνδέονταν άμεσα με πολεμικές επιχειρήσεις. Ωστόσο για μια σύντομη περίοδο επικρατούσε ακόμα κάποια ασάφεια γύρω από τον ακριβή του ρόλο που του επέτρεψε να πάρει μέρος στην κρίσιμη ψηφοφορία. Ο Μιλτιάδης του εξέθεσε

με ακρίβεια το σχέδιό του για επίθεση και τον έπεισε. Έτσι οι ψήφοι έγιναν έξι υπέρ της άμεσης ανάληψης πρωτοβουλίας και πέντε κατά. Μέσα σε λίγες μέρες, οι Αθηναίοι επιτέθηκαν εναντίον των Περσών, εγκαταλείποντας την υπερυψωμένη και οχυρή τους θέση, και κέρδισαν τη λαμπρότερη ίσως νίκη στην ιστορία τους.

Ο τρόπος με τον οποίο σχεδίασαν την τακτική τους στο πεδίο της μάχης δεν ήταν μάλιστα το εντυπωσιακότερο χαρακτηριστικό της πολιτειακής τους οργάνωσης. Η απόφαση να αντιμετωπίσουν τον εισβολέα πανδημεί στο πολεμικό μέτωπο, με όλους τους στρατηγούς παρόντες, είχε βεβαίως ληφθεί στην Εκκλησία μετά από επεξεργασμένη πρόταση της Βουλής. Αυτό δεν ήταν καινοφανές. Πολλές ελληνικές πόλεις εκείνη την εποχή επιβεβαίωναν τις σημαντικές αποφάσεις τους για πολεμικές επιχειρήσεις σε συνελεύσεις πολιτών-πολεμιστών. Πρώτη και καλύτερη η Σπάρτη. Αλλά οι Αθηναίοι δεν περιορίστηκαν σε αυτό. Η Βουλή παρακολουθούσε τις εξελίξεις στενά και σχολαστικά. Μπορούσε, αν το έκρινε αναγκαίο, να συγκαλέσει και πάλι την Εκκλησία και να υποδείξει άλλη τακτική, για παράδειγμα, την εγκατάλειψη της πόλης, όπως έγινε δέκα χρόνια αργότερα στην εκστρατεία του Ξέρξη, ή τη συνθηκολόγηση με καλούς όρους, όπως είχαν κάνει πολλές άλλες πόλεις. Αυτό ισχυρίστηκε ότι φοβόταν ο Μιλτιάδης όταν μίλησε στον πολέμαρχο Καλλίμαχο: τη μεταστροφή των Αθηναίων.

Μονομαχία Αθηναίου οπλίτη και Πέρση σπαθοφόρου. Λεπτομέρεια από την κύλικα του “ζωγράφου του Τριπτόλεμου” (Εδιμβούργο, Βασιλικό Μουσείο).

Η θυσία πριν από τη μάχη. Αθηναίος στρατιώτης σφάζει ένα κριάρι (Cleveland Museum of Art).

Σε όλες τις σύγχρονες, αστικές δημοκρατίες, βασικοί κανόνες του πολιτεύματος αναστέλλονται στη διάρκεια του πολέμου. Στην Αθήνα της κλασικής εποχής, αντιθέτως, όλοι οι κανόνες τηρούνταν σχολαστικά, ακόμα και τις κρίσιμότερες στιγμές. Στη συγκεκριμένη περίπτωση μάλιστα, ο Μιλτιάδης φανταζόταν το ενδεχόμενο σύγκλησης της Εκκλησίας, με τους μάχιμους άνδρες εγκλωβισμένους στον Μαραθώνα. Αυτό σημαίνει ότι παρόντες θα ήταν μόνο οι άνω των 60 και όσοι στρατεύσιμοι είχαν παραμείνει στο άστυ ως φύλακες ή για να εκτελέσουν άλλα σημαντικά καθήκοντα. Ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία, όσο γνωρίζουμε, που οι πολίτες όχι μόνο αποφάσισαν να πολεμήσουν εναντίον ενός εχθρού, αλλά επέλεξαν τον τρόπο και τη μορφή που θα έπαιρναν οι επιχειρήσεις, στέλνοντας τους στρατηγούς τους μακριά από το άστυ, αλλά διατηρώντας το δικαίωμα να επανεξετάζουν το ζήτημα, αν και όποτε έκριναν σκόπιμο.

Η αθηναϊκή δημοκρατία είχε εγκαθιδρυθεί με υποδείξεις του Κλεισθένη 17 μόλις χρόνια νωρίτερα και έδινε στον Μαραθώνα τις πρώτες της εξετάσεις. Αν έχανε, θα παραχωρούσε τη θέση της σε νέα τυραννία, και μάλιστα με την κηδεμονία των Περσών. Κερδίζοντας, δικαίωσε την πρόβλεψη του Μιλτιάδη ότι η Αθήνα θα γινόταν πρώτη από όλες τις ελληνικές πόλεις.

Δέκα χρόνια αργότερα, η αθηναϊκή δημοκρατία κλήθηκε να δώσει πάλι εξετάσεις, και μάλιστα πολύ απαιτητικότερες, καθώς οι Πέρσες επανήλθαν με ασύγκριτα ισχυρότερο στράτευμα, που είχε επικεφαλής τον ίδιο τον μεγάλο βασιλιά και άξιο στρατηγό. Στην περίπτωση αυτή είμαστε καλύτερα πληροφορημένοι.²

Μπροστά στη νέα απειλή, οι Αθηναίοι, όπως προέβλεπαν τα ήθη της εποχής, έστειλαν θεοπρόπους στους Δελφούς για να πάρουν χρησμό. Ο χρησμός ήταν αποκαρδιωτικός και οι απεσταλμένοι δεν είχαν κουράγιο να επιστρέψουν στην πόλη τους. Κατάφεραν ωστόσο με επιμονή να εκμαιεύσουν και δεύτερο, κάπως ηπιότερο, που έκανε λόγο για ξύλινο τείχος και πολεμικές επιχειρήσεις στη Σαλαμίνα. Τον κατέγραψαν λοιπόν και τον παρέδωσαν στη Βουλή.

Ο χρησμός μπήκε για συζήτηση στην Εκκλησία ενώπιον 6.000 περίπου πολιτών, όπως μπορούμε να εικάσουμε. Αποτελούσε τη βάση για να ληφθούν αποφάσεις στρατηγικής σημασίας. Η συμπεριφορά αυτή δεν θυμίζει βεβαίως καμία σύγχρονη δημοκρατία. Τα σημερινά κράτη, σχεδόν στο σύνολό τους, ανεξάρτητα από πολίτευμα ή θρησκείμα, επικαλούνται τη θεϊκή εύνοια πριν από τις πολεμικές τους επιχειρήσεις και προσεύχονται για αίσια έκβαση. Αλλά κανένα δεν λαμβάνει

Παράσταση έφιππου Πέρση τοξότη σε ερυθρόμορφο αττικό πινάκιο του 515 π.Χ., το οποίο φέρει την επιγραφή "Μιλτιάδης εστί καλός" (Oxford Ashmolean Museum).

πολεμικές αποφάσεις με βάση οιωνούς ή άλλα θεϊκά σημάδια. Αυτό το έκαναν απαρεγκλίτως όλες οι αρχαίες ελληνικές πόλεις.

Στο σημείο αυτό μπορούμε να σταθούμε λίγο διότι προκύπτει κάτι παράδοξο. Στον Μαραθώνα, για παράδειγμα, μολονότι η γνώμη του Μιλτιάδη για άμεση επίθεση είχε επικρατήσει, η επιχείρηση δεν άρχισε πριν τελεστούν θυσίες. Οι θυσίες, σε αντίθεση με τις σημερινές προσευχές, δεν προσφέρονταν για να εξευμενίσουν τους θεούς, ούτε για να εξασφαλίσουν τη θεϊκή εύνοια. Σκοπός τους ήταν να βεβαιώσουν τους πολεμιστές για τη θεϊκή επίνευση. Χωρίς αυτήν δεν μπορούσε να ξεκινήσει καμία σοβαρή στρατιωτική ενέργεια. Ακόμα κι όταν ο στρατηγός θεωρούσε ότι η στιγμή ήταν κατάλληλη, περίμενε να λάβει σχετική διαβεβαίωση από τον μάντη που συνόδευε το στράτευμα. Έτσι και η επίθεση στον Μαραθώνα δεν άρχισε παρά μόνο όταν οι θυσίες φάνηκαν ευνοϊκές. Τα περιθώρια χειρισμών που είχαν οι κοσμικές εξουσίες και οι στρατηγοί ήταν η επιλογή του μάντη που θα συμμετείχε στην επιχείρηση και η

συχνή επανάληψη των θυσιών, όταν το αποτέλεσμα δεν ήταν ευνοϊκό – έως ότου γίνει ευνοϊκό. Παρόλα αυτά, υπήρχαν περιπτώσεις που ένας στρατός καθελωνόταν για μέρες έως ότου λάβει την άδεια από τον εντεταλμένο μάντη.³

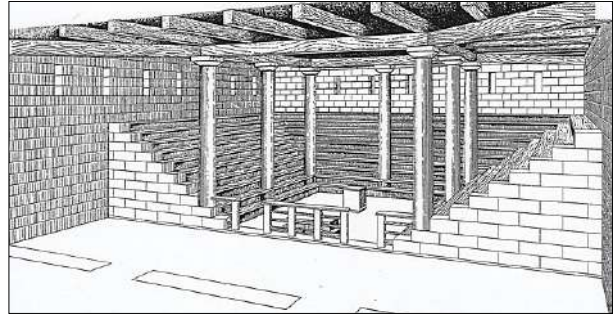
Η αθηναϊκή δημοκρατία είχε ένα επιπλέον καθήκον. Όταν επιζητούσε χρησμούς, τον πρώτο λόγο για την ερμηνεία τους είχαν οι χρησολόγοι, αλλά στη συζήτηση που γινόταν στην Εκκλησία έπαιρναν μέρος όποιοι άλλοι επιθυμούσαν, στρατηγοί και απλοί πολίτες. Αυτό ακριβώς έγινε καθώς έφθανε η πληροφορία για την εκστρατεία του Ξέρξη. Για το νόημα του δελφικού χρησμού διατυπώθηκαν πολλές γνώμες. Αλλά οι κυριότερες ήταν δύο: Οι Αθηναίοι, είτε όφειλαν να οχυρωθούν στην Ακρόπολη που διέθετε κάποτε ξύλινο τείχος, είτε να πολεμήσουν στη Σαλαμίνα με τα ξύλινα πλοία τους.

Η συζήτηση, λόγω της σοβαρότητας, τραβούσε σε μακρός. Η ερμηνεία ενός χρησμού, τον οποίο οι θεοπρόποι είχαν ουσιαστικά εκμαιεύσει από τον θεό, επρόκειτο να καθορίσει τον τρόπο και τον

Αποψη από τις θέσεις των θρανίων κωπηλατών της τριήρους Ολυμπιάδος (σύγχρονη πιστή ανακατασκευή αρχαίας αθηναϊκής τριήρους).

Αναπαράσταση του Παλαιού (πρώτου) Βουλευτηρίου της αθηναϊκής Αγοράς. Περί το 500 π.Χ.

τόπο της αναμέτρησης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η πληροφορία που διασώζεται για τους υποστηρικτές κάθε άποψης. Όπως έμελλε να συμβεί πολλές φορές σε άλλες πολυμένες συζητήσεις, τον τόνο στην πλευρά που υποστήριζε την άμυνα τον έδιναν οι γεροντότεροι, στην άλλη που υποστήριζε το άνοιγμα στη θάλασσα οι νεότεροι, με κύριο εκπρόσωπο τον Θεμιστοκλή, 47 ετών περίπου. Όσο για τους χρησολόγους, αυτοί υποστήριζαν την άποψη των γεροντότερων. Αν μάλιστα πάρουμε στα σοβαρά τον ηλικιακό αυτό διαχωρισμό, καταλαβαίνουμε καλύτερα τι φοβόταν ο Μιλτιάδης δέκα χρόνια νωρίτερα. Μια συνάθροιση με εκκλησιαστές άνω των 60 ετών θα αποφάσιζε συντηρητικότερα από ό,τι με την παρουσία των νεότερων και μάχιμων ανδρών.

Όπως και να έχουν τα πράγματα, μετά από εξαντλητική συζήτηση, οι ερμηνείες για το νόημα του δελφικού χρησμού μπήκαν σε ψηφοφορία στην Εκκλησία. Μια πλειοψηφία πολιτών, αφού άκουσε την ανακοίνωση των θεοπρόπων και την ερμηνεία των χρησολόγων, τους στρατηγούς και άλλους ομιλητές, έκρινε ότι ο θεός συμβούλευε να πολεμήσουν στη θάλασσα, εγκαταλείποντας την πόλη, και όχι στην Ακρόπολη. Η δημοκρατία επεφύλασσε για τον εαυτό της την αρμοδιότητα να αποφασίζει όχι μόνο για την επιθυμητή πολιτική, αλλά και για την ερμηνεία των θεϊκών μηνυμάτων γύρω από την πολιτική που όφειλαν να ακολουθήσουν.

Οι επιλεγμένες πληροφορίες που παρουσιάσαμε έως το σημείο αυτό βασίζονται όλες στην αφήγηση του Ηρόδοτου. Φυσικά δεν έχουμε λόγο να τις δεχτούμε αδιαμαρτύρητα, εφόσον και αυτός, με τη σειρά του, τις συγκέντρωσε από προφορικές αφηγήσεις. Μπορούμε ωστόσο να στραφούμε και στον Θουκυδίδη, που περιέγραψε με μεγαλύτερη ακρίβεια πολλές λεπτομέρειες γύρω από τη λειτουργία της δημοκρατίας σε πολεμικές επιχειρήσεις του καιρού του. Επιλέγω το παράδειγμα της περίφημης σικελικής εκστρατείας, όταν η δημοκρατία ήταν πλέον ώριμη, έχοντας περάσει από τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη και την έντονη δράση του Περικλή, και έχοντας βιώσει την εμπειρία δεκαετούς πολεμικής αναμέτρησης με τους Πελοποννήσιους.

Το 415, η Εκκλησία συνήλθε για να αποφασίσει αν θα εκμεταλλευόταν την ειρήνη που είχε συνάψει

με τους Λακεδαιμόνιους ώστε να ξεκινήσει νέα επιχείρηση στη Σικελία. Είχε προηγηθεί βεβαίως προσεκτική εξέταση του ζητήματος από τη Βουλή, η οποία συγκάλεσε και την Εκκλησία, καθορίζοντας, όπως πάντα, την ημερήσια διάταξή της. 64 χρόνια από το τέλος των Περσικών Πολέμων, κανένας πολίτης δεν είχε βεβαίως πάρει μέρος στις συνελεύσεις για τις οποίες κάναμε προηγουμένως λόγο. Στην Εκκλησία αυτή συμμετείχε λοιπόν μια τελείως νέα γενιά ανδρών.

Γύρω από το σοβαρό θέμα της σικελικής εκστρατείας, οι Αθηναίοι, όπως ήταν φυσικό, διχάστηκαν και πάλι. Προπαγανδιστής της ήταν ο Αλκιβιάδης, μόλις 35 ετών, και ένθερμοι οπαδοί του οι ηλικιακά νεότεροι. Πολέμιος του εγχειρήματος ήταν ο Νικίας, 54 ετών, που απευθύνθηκε στην εμπειρία και τα αντανακλαστικά των γεροντότερων. Το ζήτημα συζητήθηκε, καθώς φαίνεται, αρκετές φορές και υπερίσχυσε η γνώμη του Αλκιβιάδη. Μετά από δημόσια ανταλλαγή απόψεων, οι Αθηναίοι αποφάσισαν να στείλουν 60 πλοία στη Σικελία για να πετύχουν τους στόχους τους. Για τον σκοπό αυτό όρισαν αρχηγούς τον Αλκιβιάδη, τον Νικία, παρά τη θέλησή του, και τον Λάμαχο, δίνοντάς τους την ιδιότητα του στρατηγού αυτοκράτορα, παραχωρώντας τους δηλαδή απόλυτη εξουσία να αποφασίζουν, χωρίς προέγκριση της Εκκλησίας.⁴ Αυτό ήταν εύλογο, εφόσον τα πεδία των μαχών βρίσκονταν πολύ μακριά από την πόλη και, τουλάχιστον για τέσσερις χειμερινούς μήνες, η επικοινωνία ήταν εξαιρετικά δυσχερής.⁵ Πέντε μέρες αργότερα, η Εκκλησία συνήλθε και πάλι για να λάβει πιο συγκεκριμένες πρακτικές αποφάσεις.

Ο Νικίας έκανε μια ακόμα προσπάθεια να μεταπείσει τους Αθηναίους, παρόλο που οι κανόνες της δημοκρατίας δεν επέτρεπαν να τεθεί εκ νέου σε ψηφοφορία ειλημμένη απόφαση.⁶ Στην αγόρευσή του κάλεσε τους γεροντότερους να αντιπαχθούν στην παρόρμηση των νεότερων, και μάλιστα τον καιροσκοπισμό και την ιδιοτέλεια του νεαρού Αλκιβιάδη. Αλλά και πάλι δεν τους άλλαξε γνώμη, εφόσον ακόμα και οι γέροι κυριεύθηκαν από νεανικό ενθουσιασμό.⁷ Επέλεξε έτσι να ζητήσει πολύ μεγαλύτερη δύναμη από αυτήν που σκόπευαν αρχικώς να στείλουν οι Αθηναίοι, με την ελπίδα είτε να τους τρομάξει, είτε να εξασφαλίσει ασφαλές συγκριτικό πλεονέκτημα στις μάχες που

θα ακολουθούσαν. Και οι Αθηναίοι, πάντα δημοσίως στην Εκκλησία, τον κάλεσαν να καθορίσει πόση ακριβώς δύναμη έπρεπε να ψηφίσουν. Αυτός ζήτησε 100 καράβια και 5.000 οπλίτες. Όσο για τον υπόλοιπο οπλισμό, προτιμούσε να συζητήσει το θέμα με τους δύο συναδέλφους του στρατηγούς.⁸ Οι Αθηναίοι τα δέχτηκαν όλα και αποφάσισαν να καταστήσουν τους στρατηγούς αυτοκράτορες ακόμα και στην προετοιμασία, ώστε να μη χρονοτριβούν συζητώντας θέματα τα οποία προφανώς τους ξεπερνούσαν, με δεδομένη την έκταση της επιχείρησης.⁹ Τέτοια ανυπομονησία τους είχε πιάσει.

Στο μεταξύ ξέσπασε το σκάνδαλο με τη βεβήλωση των ερμαϊκών στηλών, που θεωρήθηκε από ορισμένους πολύ σοβαρό και μέρος μιας συνωμοσίας για την ανατροπή της δημοκρατίας. Κάποιοι ισχυρίστηκαν ότι ο Αλκιβιάδης συμμετείχε παλαιότερα σε παρωδίες των Ελευσινίων Μυστηρίων και προσπαθούσαν να τον συνδέσουν και με το πρόσφατο σκάνδαλο, κατηγορώντας τον για περιφρόνηση του νόμου και αντιδημοκρατική νοοτροπία.¹⁰ Ο Αλκιβιάδης ζήτησε να δικαστεί πριν ξεκινήσει η εκστρατεία, αλλά οι Αθηναίοι επέμεναν ότι έπρεπε να συνοδεύσει το εκστρατευτικό σώμα, χωρίς χρονοτριβή.¹¹ Η Βουλή δεν είχε βρει αξιόλογα ενοχοποιητικά στοιχεία.¹²

Ο αθηναϊκός στρατός ξεκίνησε, και επειδή ήταν υπερβολικά μεγάλος, χωρίστηκε σε τρία τμήματα. Κάθε στρατηγός ανέλαβε με κλήρο ένα τμήμα, όπως προέβλεπε το δημοκρατικό σύστημα σε παρόμοιες περιπτώσεις.¹³ Στο πολυπληθές στράτευμα, που περιλάμβανε συμμάχους και μισθοφόρους, συμμετείχαν 2.200 αθηναίοι πολίτες: 1.500 οπλίτες και 700 θήτες, ως κωπηλάτες.¹⁴

Δεν είχαν καλά καλά αρχίσει οι επιχειρήσεις όταν οι Αθηναίοι ανακάλεσαν τον Αλκιβιάδη για να δικαστεί. Με την απουσία πολλών στρατεύσιμων πολιτών, στη σύνθεση του δικαστηρίου θα υπερείχαν πλέον οι γεροντότεροι.¹⁵ Είχαν μεν αποδεχτεί το στρατηγικό σχέδιο του Αλκιβιάδη, χωρίς ωστόσο να πειστούν για την αρετή του ή την προσήλωσή του στη δημοκρατία.¹⁶

Ο Αλκιβιάδης αυτομόλησε και, κάποια στιγμή, ο Λάμαχος σκοτώθηκε.¹⁷ Απέμεινε έτσι μοναδικός στρατηγός στη Σικελία ο Νικίας, που δήλωνε δημοσίως ότι θεωρούσε το εγχείρημα λανθασμένο από τη σύλληψή του. Όταν μάλιστα η εκστρατεία συνάντησε μεγάλες δυσκολίες, διαβίβασε έκθεση στους Αθηναίους, που διαβάστηκε μεγαλοφώνως στην Εκκλησία. Ζητούσε είτε να ανακληθεί το εκστρατευτικό σώμα, είτε να σταλεί ισχυρή ενίσχυση. Επίσης να αντικατασταθεί ο ίδιος για σοβαρούς λόγους υγείας. Οι Αθηναίοι εξουσιοδότησαν δύο νέους στρατηγούς με στρατιωτική δύναμη, χωρίς πάντως να ανακαλέσουν τον Νικία.¹⁸

Πνύκα. Χώρος συνάθροισης της αθηναϊκής Εκκλησίας του Δήμου.

Κεφαλές ερμαιϊκών στηλών.

Με ανανεωμένες τις δυνάμεις του, ο αθηναϊκός στρατός συνέχισε τις επιχειρήσεις. Αλλά όλα εξελίσσονταν άσχημα. Όσοι οι νέοι στρατηγοί οδηγήθηκαν και αυτοί στο συμπέρασμα ότι η σικελική εκστρατεία έπρεπε να τερματιστεί και το σώμα να επιστρέψει.¹⁹

Στη γνώμη των δύο νεοφερμένων στρατηγών αντιπάχτηκε αυτή τη φορά ο Νικίας. Ως αυτοκράτορες είχαν ασφαλώς το δικαίωμα να πάρουν μια τέτοια απόφαση, αλλά αυτό, κατά τη γνώμη του, δεν ήταν συνετό. Μια τόσο σοβαρή μεταστροφή έπρεπε να επικυρωθεί από την ίδια την Εκκλησία. Αλλιώς υπήρχε βάσιμος φόβος ότι οι Αθηναίοι θα καταδίκασαν τους στρατηγούς τους – ακόμα και σε θάνατο, όπως έδειξαν μεταγενέστερα γεγονότα.²⁰ Όταν ωστόσο κάποια στιγμή όλα έπαιρναν πια πολύ άσχημη τροπή, ο Νικίας έδειξε να συγκατατίθεται στην αποχώρηση. Ζητούσε μόνο να μην παρθεί απόφαση με φανερά ψηφοφορία, με δεδομένη, υποθέτω, την παρουσία κατώτερων αξιωματικών και, ενδεχομένως, κατασκόπων του εχθρού.²¹

Συνέβη όμως την ίδια μέρα έκλειψη σελήνης. Και ο Νικίας, που είχε χειριστεί όλη την υπόθεση με σύνεση και ευθύνη, ανακοίνωσε ότι δεν δεχόταν πλέον ούτε συζήτηση για αναχώρηση, πριν περάσουν, κατά τις εξηγήσεις που έδιναν οι μάντις, τρεις φορές εννέα μέρες²² – σεβόμενος τις διαθέσεις του στρατεύματος αλλά και υπολογίζοντας, προφανώς, ότι στο διάστημα αυτό θα μπορούσε να καταφθάσει μια απόφαση της Εκκλησίας για ανάκληση του σώματος. Τους πρόλαβαν ωστόσο τα γεγονότα και η τραγική κατάληξη με τον θάνατο του μεγαλύτερου μέρους του στρατεύματος και μαζί των τριών στρατηγών.

Το 406, σε μια πολύ κρίσιμη στιγμή του Πελοποννησιακού Πολέμου, που συγκλόνιζε και πάλι τον ελληνικό κόσμο, οι Αθηναίοι αναμετρήθηκαν με τους Λακεδαιμόνιους στις Αργινούσες. Για να προετοιμάσουν τη ναυμαχία αυτή είχαν κινητοποιήσει τεράστιες δυνάμεις και οκτώ στρατηγούς, πέρα από ένα πλήθος κατώτερων αξιωματικών. Η ανάθεση μιας ναυτικής επιχείρησης σε οκτώ ισότιμους στρατηγούς ήταν πρωτοφανής και δείχνει σε πρώτη ματιά παράλογη. Οι δέκα στρατηγοί του Μαραθώνα είχαν τουλάχιστον τη δυνατότητα να συσκέπτονται διαρκώς, ενώ στις Αργινούσες κάθε στρατηγός βρισκόταν σε διαφορετικό πλοίο – αναλαμβάνοντας την αρχηγία για μία μέρα, εκ περιτροπής, όπως στον Μαραθώνα.²³ Είναι φανερό ότι ο δήμος δεν ήθελε να εμπιστευθεί μια τόσο σοβαρή υπόθεση σε έναν άνδρα, ούτε να του αποδώσει τα εύσημα μιας ενδεχόμενης νίκης. Το εντυπωσιακό είναι ότι οι Αθηναίοι κέρδισαν τη ναυμαχία.

Αλλά η τρικυμία δεν επέτρεψε την περισυλλογή των ναυαγών και των νεκρών. Οι έξι από τους οκτώ στρατηγούς που επέστρεψαν στην Αθήνα συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν από την Εκκλησία σε θάνατο – όπως αφηγείται αναλυτικά ο Ξενοφών.²⁴

Στη διαδικασία που ακολουθήθηκε είναι φανερό ότι παραβιάστηκε ο νόμος. Όχι για την αυστηρότητα της ποινής, η οποία δεν ήταν ασυνήθιστη. Αλλά για τον τρόπο διεξαγωγής της. Πρώτα από όλα, στην αθηναϊκή δημοκρατία, όλες οι δίκες, ακόμα και οι σοβαρότερες, έπρεπε να ολοκληρώνονται σε μία μέρα. Η απόφαση όφειλε να λαμβάνεται με πλειοψηφία των ανδρών που είχαν παρακολουθήσει σχολαστικά από την αρχή τις κατηγορίες και τις απολογίες. Αλλά η δίκη των

στρατηγών τράβηξε σε μάκρος και διακόπηκε για να συνεχιστεί σε επόμενη συνεδρία, όπου εμφανίστηκαν νέα πρόσωπα, προκατειλημμένα και φορτισμένα. Και δεύτερον, η απόφαση για τη θανατική ποινή ήταν συλλογική, για όλους τους στρατηγούς μαζί, ενώ ο νόμος απαιτούσε να κρίνεται κάθε κατηγορούμενος χωριστά, με μέτρο την προσωπική του ευθύνη. Σε όσους διαμαρτυρήθηκαν, περιλαμβανομένου του Σωκράτη που έτυχε να συγκαταλέγεται στους πρυτάνεις της Βουλής εκείνες τις ημέρες, η απάντηση ήταν οργισμένη: «Είναι φοβερό να μην αφήνει κανείς τον δήμο να κάνει ό,τι θέλει».²⁵ Μετά τη εκτέλεση των στρατηγών, οι Αθηναίοι πάντως μετάνιωσαν, καταδικάζοντας σε θάνατο και αυτούς που είχαν εισηγηθεί τις παράνομες αποφάσεις.²⁶

Πράγματι, ακόμα και ο όρος δημοκρατία επινοήθηκε για να δηλώσει το κράτος του δήμου, με την επιφύλαξη ωστόσο του αυτονόητου: Ο δήμος θα ασκούσε το κράτος του, δηλαδή την εξουσία του, σύμφωνα με τους νόμους που ο ίδιος επέλεγε, όχι σύμφωνα με την παρόρμηση της στιγμής. Η ένταση ενός πολέμου που τραβούσε σε μάκρος δίχως πλέον σαφείς προοπτικές είχε οδηγήσει τη δημοκρατία στα όριά της. Ή, μάλλον, πέρα από τα όριά της.

Τα συγκεκριμένα παραδείγματα από τον Ηρόδοτο, τον Θουκυδίδη και τον Ξενοφώντα οδηγούν στα ίδια περίπου συμπεράσματα. Ο αθηναϊκός δήμος διατηρούσε για τον εαυτό του το δικαίωμα να λαμβάνει όλες τις σημαντικές αποφάσεις, ακόμα και σε καιρό πολέμου. Ακόμα και κατά την πορεία των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Επέλεγε τους στόχους του, τις δυνάμεις που θα διάθετε και τα χρήματα που θα δαπανούσε. Όριζε τους στρατηγούς, στις σημαντικές υποθέσεις δύο, τρεις ή περισσότερους μαζί, και παρακολουθούσε στενά τις εξελίξεις. Όπως όλοι οι αξιωματούχοι της δημοκρατίας, οι στρατηγοί ήταν διαρκώς υπεύθυνοι και υπόλογοι, κινδυνεύοντας με σοβαρές καταδίκες. Οι αποφάσεις, τόσο στην Εκκλησία, όσο και στα συμβούλια των στρατηγών, λαμβάνονταν πάντα με βάση την αρχή της πλειοψηφίας, με τη διαχωριστική γραμμή συχνά ανάμεσα στους νεότερους και τους γεροντότερους.

Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι ο δήμος έπαιρνε τις αποφάσεις του με βάση κανόνες και νόμους που είχε ο ίδιος θεσπίσει. Οι διαδικασίες

Η Ακρόπολη της Αθήνας.

ήταν κάποτε περίπλοκες και απαιτούσαν τη διαρκή συμμετοχή των πολιτών και την επαγρύπνηση των εντεταλμένων οργάνων με στόχο το συμφέρον της πόλης. Αλλά ο πόλεμος δημιουργούσε κάποτε εντάσεις που μετέτρεπαν το κράτος του δήμου σε μέθη αχαλίνωτης υπεροψίας. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο δήμος μπορούσε να καταπατήσει τους κανόνες και τους νόμους της δημοκρατίας για να ικανοποιήσει παρορμήσεις και πάθη της στιγμής. Σχεδόν πάντα ωστόσο μετανούσε και τιμωρούσε αυτούς που τον είχαν παρασύρει σε παράνομες ή λανθασμένες αποφάσεις.

Ο δήμος, τέλος, τηρούσε σχολαστικά όλες τις θρησκευτικές αντιλήψεις της εποχής. Επιζητούσε τη θεϊκή επίνευση στις πολεμικές του πρωτοβουλίες και σεβόταν τις απόψεις του εντεταλμένου προσωπικού. Ταυτοχρόνως, διατηρούσε και πάλι το δικαίωμα να κρίνει ο ίδιος τη σωστή ερμηνεία χρησμών και οιωμών, θέτοντας το ζήτημα της θεϊκής βούλησης ακόμα και σε ψηφοφορία. Και τη στιγμή της δράσης, την τελική απόφαση για την ερμηνεία ή τη διαχείριση της ερμηνείας την έπαιρνε ο εντεταλμένος στρατηγός, με οδηγό του την εικαζόμενη επιθυμία των πολιτών. Ο νόμος έβαζε τον μάντη κάτω από τον στρατηγό, όχι τον στρατηγό κάτω από τον μάντη.²⁷

Καθώς ο Διομέδων, ένας από τους καταδικασμένους στρατηγούς των Αργινουσών όδευε προς

τον θάνατο, ζήτησε να μιλήσει μια τελευταία φορά: «Αθηναίοι», τους είπε, «μακάρι οι αποφάσεις που ελήφθησαν για μας να αποβούν συμφέρουσες για την πόλη. Επειδή όμως η τύχη μας εμπόδισε να αποδώσουμε ευχαριστίες για τη νίκη, καλό είναι να το φροντίσετε εσείς και να προσευχηθείτε στον σωτήρα Δία, τον Απόλλωνα και τις σεμνές θεές, διότι αυτούς παρακαλέσαμε ώστε να συντρίψουμε τους εχθρούς στη ναυμαχία»²⁸.

Υποθέτω ότι οι Αθηναίοι δεν αμέλησαν να πραγματοποιήσουν την ύστατη επιθυμία του άτυχου στρατηγού και ότι τέλεσαν ευχαριστήριες θυσίες στους θεούς που τους υποδείχθηκαν. Τα όρια της ευσέβειας ήταν συνήθως απαραβάτα και μάλιστα όταν έμπαιναν σε δημόσια ψηφοφορία με δημοκρατικές διαδικασίες.

ABSTRACT

War and Democracy

Novel peculiarities in classical Athens

Dimitris J. Kyrtatas

Professor of Late Antiquity

Department of History, Archaeology and Social Anthropology, University of Thessaly, Greece

Themes in Archaeology Magazine 2017, 1(2): 176-185

Democracy was established in Athens in the late sixth century. Seventeen years later, it was seriously challenged by a Persian invasion. The Athenian victory at Marathon made it clear that the new constitution was perfectly suitable during both peace and war. Indeed, all major decisions regarding the military preparations and even the military actions were taken in accordance with the established democratic procedures. Even generals had to convince their colleagues by arguments and put their proposals on the ballot. It actually seems likely that the reforms, inspired by Cleisthenes, were carried out with the aim of making the city of Athens effective and efficient in wartime. This article gives several examples of the way the classical Athenian democracy was functional in the battlefields.

Key words: Athenian democracy, war, religion, generals, prophets

Σημειώσεις

Το άρθρο αυτό βασίζεται σε ανακοίνωση που έγινε στις 22 Μαΐου 2017 στον Φιλολογικό Σύλλογο Χανίων «Ο Χρυσόστομος». Συμπληρώνει προβληματισμούς που έχω συγκεντρώσει στον τόμο *Μαθήματα από την αθηναϊκή δημοκρατία*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα ²2015.

1. Ηρόδοτος 6.103-17.	11. Θουκυδίδης 6.29.	21. Θουκυδίδης 7.50.
2. Ηρόδοτος 7.140-43.	12. Διόδωρος Σικελιώτης 13.2.4.	22. Θουκυδίδης 7.50.
3. Ηρόδοτος 9.38-41.	13. Θουκυδίδης 6.42.	23. Διόδωρος Σικελιώτης 13.97.6.
4. Θουκυδίδης 6.6-8.	14. Θουκυδίδης 6.43.	24. Ξενοφών 1.6.29-38.
5. Θουκυδίδης 6.21.	15. Πβ. Διόδωρος Σικελιώτης 13.5.4.	25. Ξενοφών 1.7.12.
6. Θουκυδίδης 6.8-26.	16. Θουκυδίδης 6.53.	26. Ξενοφών 1.7.35.
7. Πβ. Θουκυδίδης 6.18, 24.	17. Θουκυδίδης 6.101.	27. Πλάτων, <i>Λάχης</i> 199a.
8. Θουκυδίδης 6.25.	18. Θουκυδίδης 7.15, 42.	28. Ξενοφών 13.102.1-2.
9. Θουκυδίδης 6.26.	19. Θουκυδίδης 7.47-49.	
10. Θουκυδίδης 6.28.	20. Θουκυδίδης 7.48.	